El Port de Pals segons les noves aportacions arqueològiques, geològiques i documentals

Eva Sans
Investigadora. Cap de recerca del Cercle Català d'Història
evasans26@yahoo.es

RESUM

La present ponència[1] analitza les noves evidències documentals, cartogràfiques, arqueològiques i geològiques relatives al port històric de Pals (Baix Empordà) i la seva evolució entre els segles XIII i XVIII. La investigació integra fonts primàries procedents d'arxius, cartografia històrica, excavacions arqueològiques, prospeccions geofísiques i estudis geològics amb datacions radiocarbòniques i anàlisis carpològiques.

Els resultats permeten **confirmar l'existència d'un enclavament portuari estable**, amb una intensa activitat pesquera i comercial, així com identificar les principals infraestructures vinculades al seu funcionament, entre les quals destaquen la Torre de Pals i el complex del Molí Gros. Aquest conjunt d'evidències contribueix a reconstruir la configuració històrica de la façana litoral de Pals i aporta noves dades per al coneixement de la navegació i del comerç marítim a la Catalunya baix-medieval i moderna.

Finalment, un cop confirmada la seva existència en actiu durant el segle XV, s'obre la possibilitat de vincles entre Pals i el descobridor d'Amèrica, Cristòfor Colom.

1. CONTEXT HISTÒRIC

En l'actualitat, i en relació amb la qüestió de la recerca històrica colombina, així com amb les eternes discussions i teories sobre el seu origen, sembla evident que hi ha un nou escenari després de la presentació del reportatge *Colón ADN: Su verdadero origen*, fruit del treball i dels resultats sobre l'ADN estudiat pel professor José Antonio Lorente, de la Universitat de Granada, i el seu equip.

Com és sabut, els seus estudis van descartar l'origen genovès del navegant i, després que ens oferissin un primer avançament del seu treball científic, en què les altres teories candidates principals també van quedar científicament descartades, el reportatge va donar a conèixer

[1] Aquesta ponència parteix de l'article de la pròpia autora conjuntament amb en Narcís Subirana, *El Port de Pals*, publicat l'any 2013 als *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins,* Vol. LIV i que ara incorpora noves dades i metodologia (Sans i Subirana, 2013).

que Cristòfor Colom provenia d'algun lloc de l'arc mediterrani.

Unes dades inèdites i un apropament a una zona geogràfica concreta, arran de les conclusions aportades per l'ADN i per la ciència, que obren una nova finestra.

Dins de l'arc mediterrani tenim Catalunya i, dins d'aquest enclavament geogràfic, s'hi troba arrelada la tesi considerada com la més ben fonamentada. Com és conegut, així ho va defensar al llarg de la seva vida l'eminent historiador peruà Luis Ulloa, pare de la teoria catalana, quan l'any 1927 va demostrar aquí, a Barcelona, en les conferències celebrades a l'Ateneu Barcelonès, que l'origen del descobridor era català i que provenia de la família Colom —amb M final—, tal com es troba escrit, en realitat, el seu cognom en els documents primigenis considerats autèntics, com és el cas de l'*Epistola Christophori Colom* (Colom, 1493).

Existeix una nombrosa informació sobre la tesi catalana a través de la lectura de les obres de Luis Ulloa (2006, 2014). El paper transcendent d'Ulloa fou portar la seva tesi al Congrés Internacional Americanista, internacionalitzant-la i provocant una commoció en el món acadèmic. L'entusiasme dels cercles acadèmics catalans van xocar amb l'atac furibund dels cercles historiogràfics oficials i la premsa de Madrid, que van iniciar una croada contra Ulloa i la tesi catalana.

Diaris i acadèmics van refusar i polemitzar contra els seus estudis, i ho continuarien fent a partir d'aquí, mantenint la postura oficial que Colom era genovès (o d'origen castellà), una postura que encara perdura en l'actualitat.

El present treball s'estructura en dos plànols temporals interconnectats com són el context material de l'època moderna (segles XIII-XVIII) i el context historiogràfic de principis del segle XX.

El marc material i geopolític del Port de Pals durant aquests segles es troba vinculat a l'evolució de la façana marítima de l'Empordà i del pes dels territoris sota la sobirania del rei d'Aragò i comte de Barcelona en el Mediterrani occidental.

La realitat portuaria i la dinàmica litoral (segles XIII-XV) fa que aquest sector actuï com un punt d'ancoratge, comerç local i defensa de la costa, inserit en una xarxa de petits ports i rades que donaven sortida a la producció agrícola i artesanal de petites viles com Pals i rodalies a la zona del Baix Empordà (Catalunya).

La transformació de l'espai i el seu posterior declivi (segles XVI-XVIII) es deu a dos factors: la progressiva colmatació geològica del port natural i el canvi de les rutes comercials després de l'apertura de l'Atlàntic així com els conflictes bèl·lics (Guerra Segadors o Guerra de Successió). La documentació i l'arqueologia d'aquests segles reflecteixen l'esforç per a mantenir l'activitat davant d'una geologia en transformació i un nou ordre geopolític.

El context historiogràfic es troba vinculat al debat sobre Colom/Colón amb el naixement de la tesi d'Ulloa (1927) per mostrar com un element de la història marítima local es converteix en objecte de debat identitari i científic.

L'any 1927 mentre Ulloa publica la seva tesi defensant l'origen català de Cristòfor Colom, Espanya es troba sota la dictadura de Primo de Rivera, un règim amb una forta censura i repressió contra les institucions i la llengua catalana.

El context històric a més de reconstruir la història marítima i geològica del Baix Empordà dialoga també, amb la genealogia d'un dels debats més apassionants de la historiografia peninsular així com, permet aportar la *Tesi indiciaria* de la sortida del primer viatge del descobridor.

Donat que per abordar la vinculació històrica entre el Port de Pals i la navegació colombina no disposem d'un document categòric de les cancelleries de l'època, , metodològicament ens adscrivim al paradigma indiciari de Carlo Ginzburg (2008, 185-239). Com apunta l'historiador italià:

> "*Quan la realitat politico-documental és impenetrable o fragmentària, són les anomalies documentals dels segles XIII al XVIII les que permeten desxifrar els fets.*"

2. METODOLOGIA I FONTS

La present investigació s'ha desenvolupat mitjançant una metodologia interdisciplinària, basada en la integració de fonts documentals, cartogràfiques, arqueològiques i geològiques, amb l'objectiu de reconstruir l'evolució històrica de l'enclavament portuari de Pals i contrastar-ne l'existència i la funcionalitat des d'una perspectiva científica.

La recerca documental s'ha fonamentat en l'anàlisi de fonts primàries procedents principalment de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà, així com en documentació notarial, registres administratius i fonts historiogràfiques relacionades amb l'activitat marítima i comercial de la vila.

Paral·lelament, s'ha dut a terme una anàlisi de cartografia històrica, utilitzada com a ciència auxiliar de la història, que ha permès reconstruir la paleogeografia del litoral de Pals, identificar antics topònims i comprendre l'evolució de la línia de costa i dels espais portuaris.

Les evidències documentals han estat contrastades amb els resultats de diverses intervencions arqueològiques, prospeccions geofísiques i estudis geològics desenvolupats entre els anys 2011 i 2018, incloent-hi excavacions estratigràfiques, prospecció magnètica, georadar, datacions radiocarbòniques mitjançant carboni-14 i anàlisis carpològiques.

L'estudi adopta una metodologia de contrast entre disciplines, segons la qual les conclusions només es consideren consolidades quan les evidències documentals, arqueològiques, geològiques i cartogràfiques convergeixen en una mateixa interpretació històrica. Aquest enfocament permet reduir la dependència d'una única tipologia de font i incrementar la solidesa de les conclusions obtingudes.

3. ELS CATALANS I L'ART EN LA NAVEGACIÓ

Pel que fa a l'art de la navegació, des de la cartografia històrica, el geògraf i diplomàtic portuguès Vescomte de Santarém, àmpliament reconegut com un dels pioners en l'estudi de la cartografia històrica (segle XIX), ja va documentar en el seu moment la importància històrica dels catalans, venecians i genovesos en la cartografia i l'expansió marítima medieval.

Santarém reconegué en la seva obra el rol crucial dels navegants de la Corona d'Aragó i destacà com catalans i mallorquins desenvoluparen una excelsa escola cartogràfica, explorant activament les rutes cap a l'Àfrica occidental, les illes Canàries (juntament amb els genovesos) i l'Atlàntic.

Santarém destacà que aquestes nacions mediterrànies van ser les grans pioneres comercials i cartogràfiques que van assentar les bases de les posteriors exploracions atlàntiques ibèriques.

Essent, doncs, els catalans, els venecians i els genovesos les nacions dominants dins la marina militar i les més instruïdes en l'art nàutic, i essent els seus cosmògrafs els de més renom i fama, no és d'estranyar que el *Llibre del Consolat de Mar* fos el model que calia imitar per als altres països.

> "*La primera vegada que França lliurava una guerra marítima tenia contra ella la potència naval més temible*" (Charles de la Roncière, Historiador de la marina. Es refereix a la marina catalana i a la batalla naval de Roses del 1285).

Hi ha una branca de la tesi catalana que estudia el port de sortida del primer viatge de Cristòfor Colom, la qual incorpora una llarga disputa historiogràfica entre defensors i detractors pel fet que aquests darrers sostenien que Pals no havia tingut mai un port, població que es troba allunyada actualment a 3 km de la platja.

Dins d'aquest context, i amb l'objectiu de fer llum sobre aquest port tan qüestionat, en la meva recerca, realitzada des del Cercle Català d'Història, vaig començar a seguir la pista del port de Pals en obres, documents i fonts primàries d'arxiu, principalment, amb alguns dels resultats següents.

L'autora Coral Cuadrada, en el seu llibre *La Mediterrània, cruïlla de mercaders*, de l'editorial

Dalmau, parlant dels ports, diu:

> "*Trobem els ports occitans, […] centres italians- Gènova i Venècia- i ports catalans- Cotlliure, Roses,* ***Pals,*** *Tarragona, Tortosa*".

Les *Memòries* d'Antoni de Campmany ens parlen de Pals com d'una vila marítima:

> *"Villa de Paludibus. Vila de Pals, Villa maritima de Cataluña"* (Campmany, Antoni, 1961).

La cartografia, reconeguda com a ciència auxiliar de la història, és la que acaba mostrant la veritable fesomia de l'antiga línia de costa de segles passats en multitud de mapes antics (veure la Fig. 1). Allà apareix la forma d'un antic golf a la platja de Pals, avui dia inexistent, que, en dies de molt temporal, arribava molt més a l'interior i on se sentia el brogit de les onades, segons esmenta el mateix Pla.

Fig.1 *Nueva descripción geográfica del Principado de Cataluña. D.Josef Aparici. 1769. ICGC.*

Una cartografia que, precisament, descobreix el topònim que indica l'existència d'una població arran de mar pertanyent a Pals. Si avui en dia, pels coneixedors del territori tenim *Pals-Masos de Pals-Torre Mora*, abans es deien *Pals-Sant Fructuós-Torre de Pals.*

En aquesta cartografia també s'hi aprecien els desapareguts **estany de Pals** i **estany Marisc**, alimentats pels dos brancals dels rius Ter i Daró, avui inexistents.

La línia de la costa que tenim en l'actualitat ha avançat uns 300 metres a causa dels sediments que han anat aportant els rius Ter i Daró. Aquest va ser un dels factors que, a més, van provocar l'abandonament de la pesca, ja que acabaren tapant i enterrant el port de Pals.

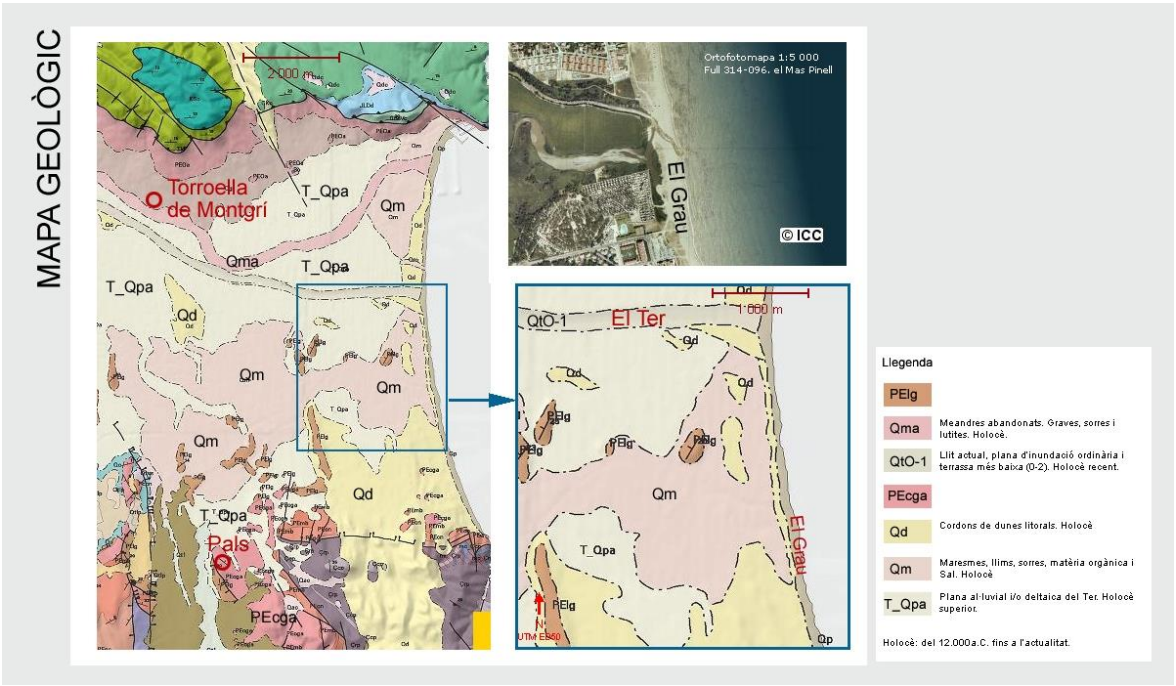

Fig.2 *Mapa geològic de Pals de Lluís Pallí i Buxó i Carles Roqué i Pau.*

Un fenomen de sedimentació estudiat pel geòleg i geògraf Joan Carandell i Pericay, publicat en el llibre *El Bajo Ampurdán* (Carandell, 1978). Carandell assenyala: *«Això és el que passa al Grau del Ter, viver de riquíssima pesca, amb abundància de llisses, llobarros i tota classe de peixos amants de la barreja d'aigua dolça i salada.»* Lluís Pallí i Buxó i Carles Roqué i Pau també van elaborar, l'any 1992, el mapa geològic de Pals, de gran importància per a la recerca (Pallí i Roqué, 1992).

L'esmentada cartografia, reconeguda com a ciència auxiliar de la història, ens va aportar el coneixement sobre l'antiga població dels pescadors de Pals gràcies al topònim *Torre de Pals.*

Com s'aprecia en la imatge de la Fig. 2, aquesta es trobava al costat del grau que donava al gran golf al qual fa referència diversa documentació. La paraula *grau* vol dir «port». Es tracta d'una paraula d'ús habitual en època medieval i moderna, com en el cas del Grau de Castelló o el Grau de València.

Més allunyat de la costa actual, a uns 3 km cap a l'interior, com dèiem, s'hi troba Pals, l'antiga vila medieval esculpida terra endins, entre les roques del Mont-aspre. Com veurem, en el passat havia estat una vila marinera amb port, activitat pesquera, vaixells i comerç internacional. El transport es realitzava majoritàriament per via marítima i fluvial, a través dels llacs, els rius i el mar.

La via marítima era la més utilitzada i la més ràpida per transportar productes com l'arròs, el vi —una de les principals produccions de la zona— o els teixits de lli produïts a l'Empordà. Els camins del Baix Empordà eren gairebé impracticables a causa dels aiguamolls i dels assaltants de camins. L'avantatge del transport marítim era indiscutible, tant per la seguretat

com per la capacitat de càrrega i el tonatge que podien transportar.

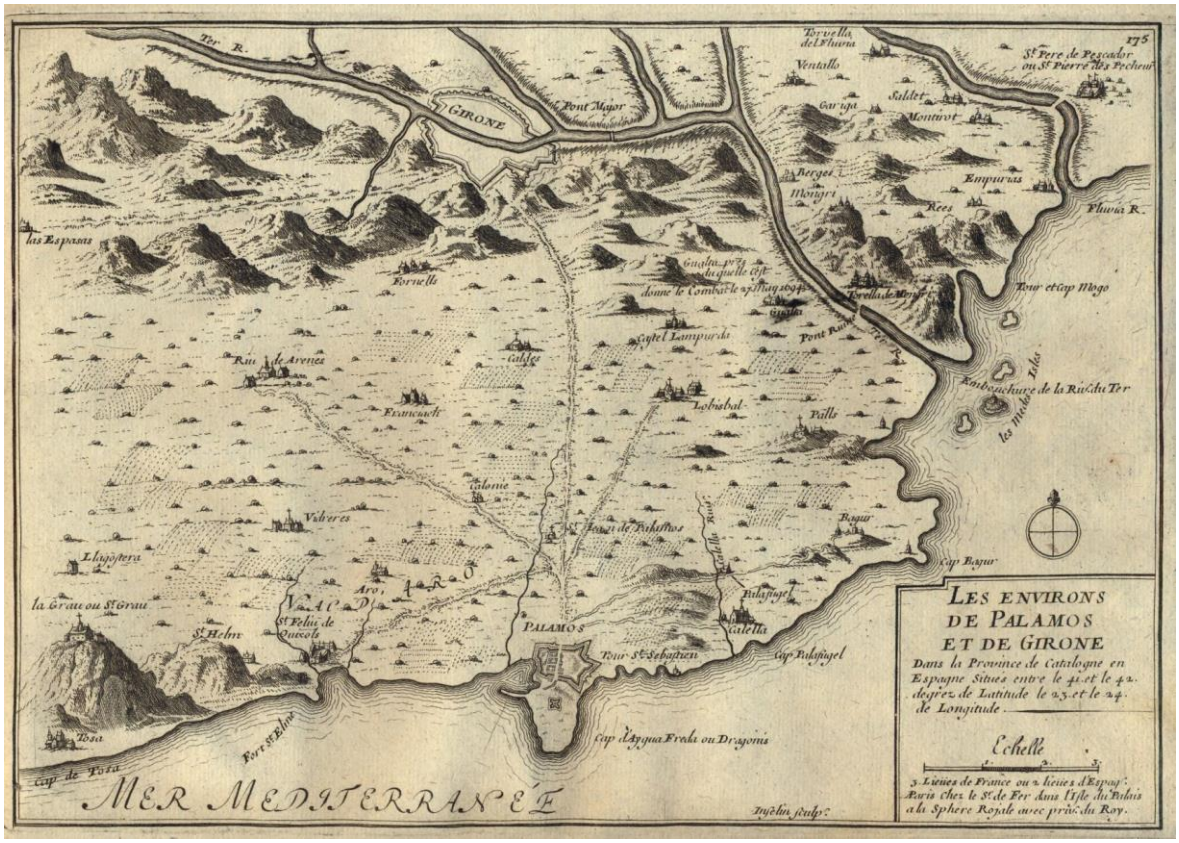

Fig.3 *Mapa Nicolas de Fer, 1705.*

Tenim una descripció de la Bisbal d'Empordà al segle XVII, una població molt propera a Pals, que descriu aquells antics camins (Ferrer i Gironès, 1982).

> *"Los caminos para la comunicación a las poblaciones inmediatas y más grandes, aunque son reales todos, pero están en un pésimo estado, menos el que dirige a la ciudad de Gerona que es pasable; los que guían a las Villas de Calonge, Palamós y Sant Feliu de Guíxols sitas por la parte de mediodía son angostísimos y malos por ser el terreno montuoso sin poder transitarse por ellos con ruedas".*

4. REDESCOBRINT L'ÀREA DEL PORT DE PALS

La Torre Mora o Torre de Pals es troba a uns 300 metres de la costa, enmig de les pinedes, a l'exterior i a ponent de les antigues instal·lacions de **Ràdio Liberty**. Es construí amb autorització reial per a la defensa del port. Les restes arqueològiques catalogades com a BCIN que l'envolten estan estretament vinculades amb les conegudes com a botigues de pescadors, que es troben dins dels terrenys de Ràdio Liberty, propietat de l'Estat espanyol, una àrea totalment abandonada en l'actualitat.

La primera excavació arqueològica de la Torre de Pals, l'any 2011, va confirmar que la construcció defensiva protegia un port actiu amb una destacada activitat pesquera i

exportadora durant els segles XVII i XVIII, a causa dels seus grans bancs de sardinals. Les dades històriques i del fons arxivístic i notarial, gràcies a la investigació del Cercle Català d'Història, documenten una àmplia població marinera i un actiu comerç de peix salat cap a països com Itàlia i França, amb importants exportacions des del port de Pals.

El company de recerques Narcís Subirana va documentar una abundant població marinera, pescadora i d'oficis del mar, amb més de vint mariners documentats i seixanta pescadors, com és el cas d'Antoni Bertran, mariner que va morir l'any 1639, o a través de la defunció de Bartra Martinench —artiller de la torre de mar—, que era natural de Sis Fors, del Regne de França. S'hi suma la troballa d'Anna Maria Corredor, de Pals, qui, entre altres dades, documenta, a través del fons notarial, l'any 1717, un *mariner portus Pals* de nom Joannis Ballesta (Corredor, 1998).

La recerca arxivística primigènia, basada en les fonts primàries i documentals, va donar els seus primers fruits amb els primers documents localitzats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona). El primer d'aquests és un document del segle XVIII, un *Registre de protestes de mar del Consolat de Mar* corresponent al període 1766-1868 (ACA, Reial Audiència). En aquest document trobem que, el 24 de setembre de 1790, el declarant Bartholomé Copelo, capità d'un vaixell polacra anomenat *Nuestra Señora de Monte Negro*, matriculat a Jerusalem i amb càrrega de bóta, feia la ruta Pals- Puerto Fino- Angay- Barcelona-

En la seva declaració Copelo especifica el següent:

> *"Y digo que estando el buque bien estaño, y equipado de todo lo necesario para la navegación salió de Pals el día veinte y dos de julio con cargo de botada y desde dicho puerto hasta Puerto Fino por la mañana, que hallándose sobre Angay en Francia, tuvo un fuerte temporal de viento, mar, lluvia y truenos..."*

En segon lloc, el procés de 1607 (ACA, Reial Patrimoni), trobat també a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, detalla i exposa la denúncia interposada pel mercader Joseph Cerdà contra els jurats de la vila de Pals perquè aquests volien cobrar un nou impost a tots els pescadors, sense fer cap excepció amb els locals, que ja pagaven el delme del peix. En aquesta guerra oberta, ningú no podia pescar en aquesta mar de Pals si abans no havia pagat el nou impost, considerat il·legal.

Una mar que era molt rica en peixos, a causa de la característica que aportava la barreja d'aigua dolça i salada que confluïa en aquest golf.

Així, per exemple, el document aporta el testimoni d'un altre pescador, relatant com ja s'hi havien trobat quinze o setze barques i els jurats volien primer que paguessin l'impost abans de poder pescar; aleshores els van anar a veure:

> *"Anthoni Galua, Joan Galua y Joan Fermia, tots de Palamós y les varen voler fer pagar 24 reals per cada barca."*

En tercer lloc, la troballa d'un segell de la Cort del Castell de Pals, localitzat dins una obra que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona (Segarra, 1916-1932), certifica que l'any 1406 a Pals es realitzaven transaccions comercials. El segell, de 40 mm, té un escut amb tres barres, les reials, amb la llegenda: «+ S DE LA CORT DEL CASTELL DE PALS» [segell de la Cort del Castell de Pals]. Empremtat amb paper i cera vermella, acompanya un albarà en lletra manuscrita atorgat per *«En Joan Abril, batlle de Pals, a n'Antoni Vinyals, patró de llagut de Palamós, d'haver carregat en el* ***port de Pals*** *una saca de farina que ha de descarregar a Barcelona. Datat en el castell de Pals, a 29 de juliol de 1406, sigillo curie nostre munitum»* (ACA, Col·lecció de Segells).

En els darrers temps han anat apareixent noves referències que demostren l'**existència activa del port de Pals des del segle XIV fins al segle XVIII.**

El treball de Maubert Claude-Guy (1980), per exemple, aporta noves referències de càrregues de blat des dels ports catalans i esmenta també diverses sortides des del port de Pals amb càrrega de cereals durant el segle XIV. En el seu article explica com l'Empordà era un dels graners de Catalunya i una de les zones privilegiades de sortida dels cereals cap a Barcelona, que posteriorment els redistribuïa.

Amb l'objectiu de documentar millor l'existència del port, l'any 2011 es va decidir iniciar un estudi transversal arqueològic i geològic que permetés l'obtenció de noves dades científiques que corroboressin, de manera científica, l'existència del port de Pals, com així va ser.

5. INFORME HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC DEL JACIMENT DE LA "TORRE DE PALS" I L'ENTORN DE RÀDIO LIBERTY (2011-2018)

5.1. Introducció i Context Històric (Segles XIII - XVIII)

Les investigacions documentals i arqueològiques dutes a terme evidencien que l'enclavament de Pals va constituir un nucli portuari, pesquer i comercial de primer ordre a la façana marítima catalana, amb una cronologia d'ocupació continuada que s'estén des del segle XIII fins al segle XVIII.

- **Activitat halieútica i comercial:** La zona acollia els principals bancs de sardinals del Principat, fet que motivava el desplaçament estacional de comunitats pesqueres des de l'Alt Empordà i el Rosselló. L'activitat no es limitava a l'autoconsum; la producció es processava mitjançant el salat, que es duia a terme a la Torre de Pals, i s'exportava per via marítima cap a mercats internacionals com Itàlia, França i la resta de la península Ibèrica.
- **Demografia i Oficis de la Mar:** El fons notarial i els registres històrics documenten una població estable i activa durant tot l'any, vinculada a la marina i a la defensa. S'ha constatat la presència de desenes de mariners i pescadors autòctons (com Antoni Bertran o Joannis Ballesta), així com de professionals estrangers que integraven la guarnició militar.

5.2. Intervencions Arqueològiques a la "Torre de Pals" (Campanya 2011)

La primera campanya d'excavació, promoguda pel Cercle Català d'Història en col·laboració amb l'Ajuntament de Pals i dirigida per l'arqueòloga Maria José Caja, va aportar dades científiques fonamentals per a la comprensió del lloc:

- Arquitectura Defensiva: Es va determinar que la torre es construí sota empara i autorització reial amb l'objectiu específic de protegir el port.
- Descobriment del Perímetre: Es va posar al descobert un mur de planta rectangular que emmarcava la torre. Aquesta estructura funcionava com una primera línia de contenció o muralla defensiva, adscrita al mateix moment cronològic que la torre (baixa edat mitjana - edat moderna, segles XV-XVII).
- Evolució Funcional: Es va constatar que, en fases posteriors, aquest mur defensiu va ser amortitzat i reutilitzat com a element de suport estructural per a l'edificació de botigues comercials.

5.3. Prospecció Geofísica (Campanya 2017)

Amb l'objectiu de delimitar l'extensió del jaciment i aprofundir en la topografia històrica, el Cercle Català d'Història va impulsar una prospecció geofísica mitjançant mètodes no destructius (prospecció magnètica i georadar) a l'interior del recinte de l'antiga estació de Ràdio Liberty. Els treballs, executats per l'empresa SOT, van aportar els resultats següents:

- Anomalies Subsuperficials: Es van identificar estructures soterrades sota els estrats de sorra, pendents de confirmació arqueològica.
- Paleogeografia: Es va aconseguir traçar la morfologia de l'antiga cala dels pescadors i es van registrar indicis d'un antic cap que continuava la línia rocosa de la cinglera.

5.4. Excavacions al Recinte de Ràdio Liberty (Campanya 2018)

Els indicis obtinguts el 2017 van motivar una nova intervenció arqueològica l'any 2018 (Augé; Codina, 2020), coorganitzada pel Cercle Català d'Història i el Servei de Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya. L'actuació va consistir en l'obertura de quatre sondejos en dues edificacions:

- **Datació Cronològica:** L'anàlisi de mostres de morter obtingudes a les fonamentacions va fixar l'antiguitat de les estructures entre els segles XIII i XVII.
- **Cultura Material:** El registre ceràmic recuperat inclou tipologies vidrades policromes (plats i escudelles), vidrades monocromes (gibrelles, cobertores, servidores i una sitra) i ceràmiques de cocció reduïda (olles i cobertores). Així mateix, es van localitzar restes paleonutricionals (aliments) datades del segle XVIII.
- **Confirmació Geomorfològica i Antròpica:** Es confirma que el complex de Ràdio Liberty s'assenta sobre un promontori o cap rocós històric (actualment cobert per dunes). Als seus peus se situava la cala on operaven els pescadors de Pals, la qual cosa ratifica el model d'ocupació humana permanent i l'ús continuat d'aquest espai marítim.

5.5. Prospecció geològica (Campanya 2018) - Informe Tècnic: Anàlisi cronològica i carpològica del sondatge RLL-1

- **Datació Radiocarbònica (Carboni 14):** Durant els treballs al sondatge RLL-1 es va interceptar un estrat de sediments torbosos de color gris fosc, de 20 cm de gruix, localitzat a una profunditat de 3,63 m (equivalent a 1,03 m per sota del nivell del mar actual). Aquest nivell, ric en matèria orgànica, va permetre la recuperació de restes de fusta carbonitzades. Les mostres van ser trameses a un laboratori homologat per a la seva posterior anàlisi radiocarbònica, els resultats de la qual adscriuen l'estrat a una cronologia compresa entre els segles XVII i XVIII (Geoservei, 2018).
- **Anàlisi carpològica i evidències antròpiques:** L'estudi de les restes vegetals macroscòpiques no carbonitzades (llavors i closques) ha estat realitzat per la Dra. Alexandra Livarda, de la Universitat de Nottingham (Anglaterra). La identificació taxonòmica ha determinat la presència de les espècies següents (Livarda, 2018):
  - *Prunus avium/cerasus*: pinyols de cirera borda o dolça.
  - *Vitis vinifera*: pinyols de raïm.
  - *Olea europaea*: fragments de pinyol d'oliva.
  - *Corylus avellana*: fragments de pericarpi (closca) d'avellana.
  - *Quercus* sp.: diversos involucres (cúpules) d'aglans d'alzina o garric.
- **Interpretació socioeconòmica i logística marítima:** La tipologia del conjunt carpològic —composta exclusivament per fruits i llavors comestibles— confirma que es tracta d'un residu d'origen antròpic vinculat a pautes d'alimentació. L'alta representació de productes aptes per a una llarga conservació (com ara panses, cireres seques, olives en salaó i fruits secs) suggereix l'emmagatzematge de provisions especialment adequades per al transport marítim. Aquestes restes podrien correspondre tant a la dieta de subsistència de la tripulació com a part d'una càrrega comercialitzable associada a l'enclavament portuari.

L'estudi geològic també confirma l'existència de la cala protegida pel cap rocós on s'eleva Ràdio Liberty.

6. EL COMPLEX DE L'ANTIC MOLÍ DE PALS I LA SEVA INFRAESTRUCTURA PORTUÀRIA

6.1. Propietat i Context Institucional

L'enclavament de Pals disposava de múltiples infraestructures portuàries, entre les quals destacava la del Molí Gros. Aquest complex era propietat de la influent família Pere, una nissaga de notaris reials de Girona amb membres que ocuparen càrrecs de màxima confiança a la cort. Entre ells destaca Miquel Pere, registrat en els fogatges de l'època com a protonotari del rei Ferran el Catòlic.

6.2. El Contracte d'Emfiteusi de 1452 i la Funció de Transport Marítim

El 9 de setembre de 1452 es va formalitzar a Barcelona un contracte d'emfiteusi per a la reconversió i construcció del molí arrosser (originalment destinat a la molta de blat). El

document fou signat per Jaume Giner, representant del rei d'Aragó, davant testimonis d'alta rellevància social, com el noble Guillem Spital, el mercader Nicolau Exerrat i Pere Bartomeu Valls, lloctinent del batlle general de Catalunya.

Les clàusules del contracte establien obligacions i drets jurídics de caràcter logístic de gran rellevància:

- **Canalització i dragatge:** Es concedia el dret d'intervenir en els cursos fluvials per garantir que l'aigua desemboqués al mar sense obstacles.
- **Navegabilitat comercial:** S'establia l'obligació de mantenir el cabal obert i canalitzat per permetre l'accés directe d'embarcacions (llaguts, llaüts i fustes) des de la línia de costa fins al mateix molí.
- **Control del grau:** Miquel Pere va rebre l'autorització reial per a l'administració de les aigües del rec i el manteniment obert del «grau» (terme toponímic equivalent a port) de la platja.

6.3. Connexió Hidrogràfica del Rec

La documentació de l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà ratifica la connexió directa del molí amb el mar a través del riu «Adaró» (actual Daró). Segons les fonts topogràfiques, el curs del riu —aprofitat històricament per sis molins fariners— discorria des del seu naixement a les Gavarres, passava per l'estany d'Ullastret i, mitjançant una sèquia, es dirigia cap a Gualta i el Molí de Pals, i desguassava finalment a la platja d'aquest municipi.

7. APUNT COMPARATIU ENTRE PALS I PALOS (HUELVA)

Es vol posar fer notar l'**absència de documentació de l'època en els arxius històrics municipals de Pals i Begur**, els quals no conserven documentació per exemple, del segle XV, sinó que els seus fons propis comencen a partir de la segona meitat del segle XVI (tot i que la documentació administrativa ordinària hi abunda sobretot a partir del segle XIX).

En canvi, l'arxiu de la Bisbal d'Empordà sí que en custòdia en abundància així com en moltes altres viles empordaneses. Així mateix, s'ha mantingut documentació dispersa en altres grans dipòsits, com l'antic Arxiu Reial de Barcelona —rebatejat oficialment com a Arxiu de la Corona d'Aragó l'any 1754— i en diversos fons notarials i comarcals.

Malauradament, una part molt important dels fons d'aquesta zona (Pals, Begur, Regencós...) es va perdre al llarg del temps a causa de diversos factors històrics. Per aquest motiu, ha calgut fer una veritable *arqueologia d'arxiu* per localitzar els documents que permeten reconstruir com era la vida quotidiana a la façana litoral empordanesa durant l'edat mitjana i moderna.

Demostrada fins aquí doncs, l'existència del port de Pals, farem l'esment a l'apunt d'un dels temes més controvertits en la historiografia actual.

Es tracta de la possible sortida del port de Pals del primer viatge de Cristòfor Colom cap a les Índies. Si bé, no existeix actualment cap prova que ho pugui demostrar, sí que existeixen certes dades que han de servir per reflexionar. Per exemple, la Fig. 4.

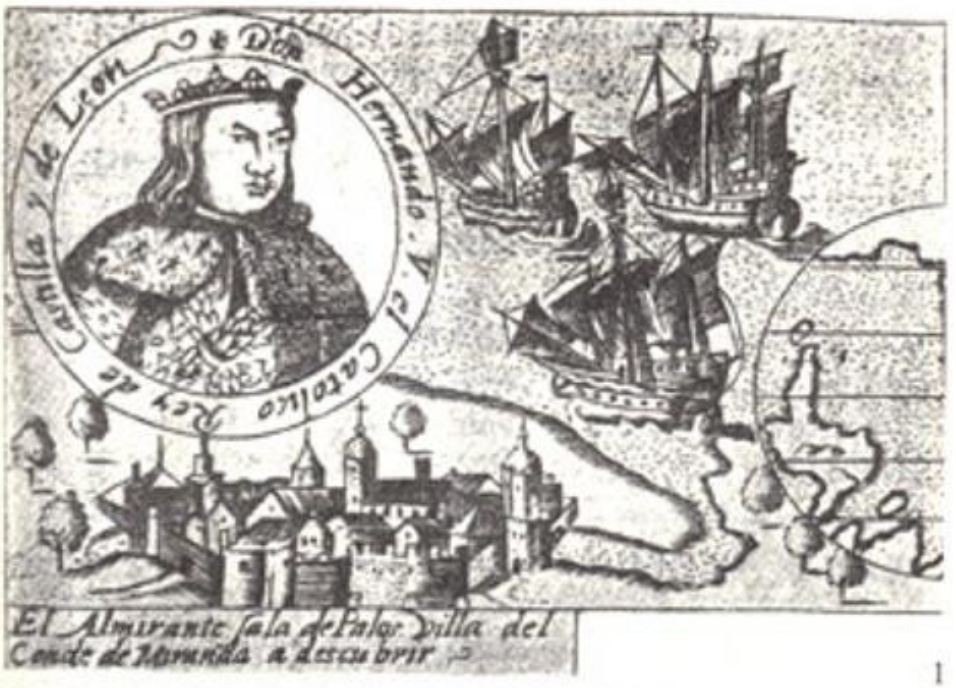

1

2

Portada de la *Historia General de los Hechos de los Castellanos*, de 1601 (1 i 2).

3

La vila empordanesa de Pals vers el 1940.

Fig.4 *Comparativa Palos-Pals*

Fig.5 *Fotografia aèria de Pals.*

Amb la confirmació derivada de les excavacions arqueològiques promogudes per la Universitat de Huelva a Palos per a localitzar el port i el castell, es van dur a terme durant els anys 2014 a 2019, dues publicacions molt interessants:

> *Puerto histórico y castillo de Palos de la Frontera (Huelva) protagonistas de la gesta colombina.* Juan Manuel Campos Carrasco (2014), Universidad de Huelva. Collectánea, 191.
>
> *La recuperación geoarqueológica del puerto histórico de Palos de la Frontera (ss. XIV-XVI) Medio natural e instalaciones portuarias.* Jose Manuel Campos Carrasco (2020), Universidad de Huelva. Collectánea, 224.

D'aquests treballs, la conclusió més important que aporten, és que **Palos de la Frontera no tenia muralles.**

També el fill del descobridor, Ferran Colom, a partir de 1517 quan viatja per a realitzar la seva *Cosmografia d'Espanya* inacabada - i de la que només ens n'ha arribat un recull parcial i fragmentat-, sí que realitza la descripció de Palos, població que descriu com a "Lugar" que té una "fortaleza", la qual efectivament concorda amb el castell de Palos localitzat pels treballs arqueològics de la Universitat de Huelva. Un castell o fortalesa situat en una població sense muralles (Laborda, 2002: 143).

Per altra banda, tenim representacions de gravats de diversos artistes que mostren la sortida des de Palos del descobridor mostrant sempre també, una **vila murallada**. Un dels més coneguts és el del seu coetani, Theodor de Bry.

Fig.6 *Gravat de Theodor de Bry (1594)- Forma part de les famoses sèries de cròniques i publicacions sobre els viatges dels descobridors editades per la família de Bry.*

Aquest apunt serveixi per a veure més enllà de les aparences i del discurs oficial establert, i per seguir avançant a favor de la veritat històrica.

8. CONCLUSIONS

La meva entitat porta anys realitzant recerca al voltant de la qüestió colombina, especialitzant-se en la recerca documental, cartogràfica i arxivística. Ha participat en dues edicions del Congrés Internacional d'Americanistes -com Luis Ulloa-, concretament en el 54è ICA (Viena, 2012) i el 56è ICA (Salamanca, 2018), amb l'objectiu d' elevar els resultats de les seves recerques a l'àmbit acadèmic internacional.

La recerca desenvolupada mitjançant l'anàlisi integrada de fonts documentals, cartografia

històrica, arqueologia i geologia permet **confirmar l'existència d'un enclavament portuari actiu a Pals**, almenys entre els segles XIII i XVIII. La convergència de les diferents disciplines utilitzades reforça la solidesa dels resultats obtinguts i permet reconstruir amb un elevat grau de fiabilitat l'evolució històrica d'aquest espai litoral.

Les fonts documentals evidencien una intensa activitat pesquera, comercial i marítima, mentre que les intervencions arqueològiques, les prospeccions geofísiques i els estudis geològics corroboren l'existència d'infraestructures portuàries, d'una ocupació humana continuada i d'una antiga configuració costanera compatible amb el funcionament d'un port.

L'estudi del Molí Gros i de la seva connexió hidrogràfica aporta, igualment, noves dades sobre l'organització logística i el transport marítim de l'enclavament.

Aquest conjunt d'evidències contribueix a ampliar el coneixement sobre la història marítima de la Catalunya baix-medieval i moderna, recuperant el paper d'un port fins ara poc conegut dins les xarxes comercials del litoral català.

La principal aportació d'aquest estudi és la integració, en una única interpretació històrica, d'evidències documentals, arqueològiques, geofísiques i geològiques que fins ara havien estat analitzades de manera parcial o independent.

Els resultats obtinguts obren noves línies d'investigació orientades a aprofundir en l'estudi de la població marinera de la Torre de Pals, de les seves activitats comercials i de les connexions marítimes de l'enclavament.

Per tant, si del diàleg entre la història marítima i geològica del Baix Empordà, amb la genealogia d'un dels debats més apassionants de la historiografia peninsular com és el colombí, se n'ha derivat una nova perspectiva, la conclusió és que, tot i que la manca d'un document definitiu que ens impedeix certificar de forma irrefutable el lligam de la navegació colombina amb el Baix Empordà, les noves dades arqueològiques, geològiques i documentals (segles XIII-XVIII) canvien radicalment el debat.

Gràcies a aquestes disciplines, s'ha demostrat científicament l'existència i la viabilitat material d'una infraestructura portuària rellevant a Pals.

Seguint el paradigma indiciari, la investigació al llarg dels darrers anys, ha reunit nombroses proves secundàries i peces documentals (Coll, 1950: 513-521; Vallès, 1996: 23-24) que, interconnectades, ofereixen una visió de conjunt altament probable. Així, mentre que la tesi d'Ulloa va obrir el debat sobre la identitat catalana de Colom, l'evidència física d'aquest port aporta la base material necessària per a elevar la **hipòtesi de Pals** de la mera conjectura a un model històric sòlid i digne d'estudi.

REFERÈNCIES

ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó. Col·lecció Sig. 1/213.

ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó. Real Audiencia. C. Comercio, Vol 4/4. 115 r.

ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó. Real Patrimonio. BGC. Procesos 1607, núm.2C.

Aparici, J. (1720). *Nueva descripción geográfica del Principado de Cataluña* [Mapa]. Barcelona: En casa de Iuan Pablo Martí. [Recuperado de https://cartotecadigital.icgc.cat/digital/collection/catalunya/id/1775/].

Augé, A. i F. Codina (2020). Sondeigs arqueològics a la vila marinera de Pals (Baix Empordà). *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (pp. 525-530). Generalitat de Catalunya / Diputació de Girona

Campany i de Montpalau (1961), Vol 4. "Memorias históricas sobre la marina: comercio y artes antiguas de la antigua ciudad de Barcelona". Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona.

Carandell Pericay, Juan (1978). *El Bajo Ampurdán, ensayo geográfico.* Diputación Provincial de Gerona.

Coll i Julià, Núria. «Vicente Yáñez Pinzón, ¿súbdito de la Corona de Aragón?». Boletín de la Real Academia de la Historia, Tom CXXVII, Quadern II, Madrid, 1950, pàgs. 513-521.

COLOM, C., COSCO, L. di y PLANNCK, S., 1493. Epistola Christophori Colom, cui etas nostra multu[m] debet, de insulis Indie supra Gangem nuper inue[n]tis, ad quas perq[ue]rendas octauo antea mense auspiciis [et] ere inuictissemo[rum] Ferna[n]di [et] Helisabet Hispania[rum] regu[m] missus fuerat, ad magnificum d[omi]n[u]m Gabrielem Sanchis, eorunde[m] serenissimo[rum] regum tesaurariu[m], missa [en línea]. Romae: Stephan Plannck. Disponible en: https://copiescofre.bnc.cat/documents/view/4f881318-e9c0-406d-8adb-24c10aa002e6. Recuperat el 12 de juliol de 2026.

Corredor, Anna Maria (1998). Temps de pescadors i comerciants a la platja de Pals. *Estudis del Baix Empordà* núm 17, pag 133.

De Bry, Theodor (1594). *Cristóbal Colón y los hermanos Pinzón saliendo del puerto de Palos en España el 03/08/1492 hacia el Nuevo Mundo. Disponible a: https://www.meisterdrucke.es/impresion-art%C3%ADstica/Theodore-de-Bry/1051351/Crist%C3%B3bal-Col%C3%B3n-y-los-hermanos-Pinz%C3%B3n-saliendo-del-puerto-de-Palos-en-Espa%C3%B1a-el-03-08-1492-hacia-el-Nuevo-Mundo.-A-la-derecha,-el-Rey-y-la-Reina-de-Portugal,-Fernando-II-de-Arag%C3%B3n-e-Isabel-I-de-*

Castilla.-Grabado-de-Theodore-de-Bry-en-%22Admirante%22.html
Recuperat el 13 de setembre de 2026.

Ferrer i Gironès, Francesc (1982-1983). L'estructura econòmica de la Bisbal a finals del Setcents, pg 7. *Annals Institut Estudis Gironins.* Apendix. pg.573-594.

Geoservei, Projectes i Gestió Ambiental S.L. (2018). Memòria tècnica de l'exploració geoarqueològica i del paleopaisatge a l'entorn de les instal·lacions de Ràdio Liberty (Pals) [Informe tècnic de prospecció geofísica i sondejos de Pals, inèdit]. Arxiu del Cercle Català d'Història.

Ginzburg, C. (2008). *Indicios. Raíces de un paradigma de inferencias indiciales. En Mitos, emblemas, indicios. Morfología e historia*. Gedisa, pp. 185-239.

Laborda, Antonio (2002). *Descripciones de Don Fernando Colón 1517-1523. Una visión de la España del Renacimiento*. Instituto Nacional de Estadística, Madrid.

Livarda, A. (2018). Estudi carpològic de les restes vegetals no carbonitzades del sondatge RLL-1 (Ràdio Liberty, Pals) [Informe tècnic inèdit]. Departament d'Arqueologia, Universitat de Nottingham / Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC).

Maubert, Claude-Guy (1980). La marine catalane et le trafic des grains (1356-1361). In: *Mélanges de la Casa de Velázquez*, tome 16, pp. 125-139.

Pallí i Buxó, Luis i Carles Roqué i Pau (1992). *Mapa geològic de Pals.* Unitat de geologia de la Universitat de Girona, Ajuntament de Pals i Fundació Girona: Universitat i Futur.

Sans, Eva i Narcís Subirana (2013) El port de Pals. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Volum LIV, pg. 391-408.

Segarra i Síscar, Ferran de (1016-1932). *Sigil·lografia catalana. Inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya.* ACA.

Ulloa, Luis. (2006). *Cristòfor Colom fou Català.* Editorial Base.

Ulloa, Luis. (2014). *Noves proves de la catalanitat de Cristòfor Colom.* Llibres de l'Índex.

Vallès i Formosa, Alba. «Cartes de l'Almirall Colom al seu fill Diego» *Torre de les Hores, Revista d'Informació Municipal i cultural*, Núm. 7, Pals, Agost-Desembre 1996, pp. 23-24.